

Irēna Saleniece

Cilvēka dzīves gājums padomju Latvijā: atveidojums mutvārdu vēsturē un rakstītajos vēstures avotos*

Atslēgas vārdi: padomju Latvija, kompartijas organizācijas sekretārs, vēstures avoti, arhīva dokumenti, padomju prese, mutvārdu vēsture

Kopsavilkums

Balstoties dažāda veida vēstures avotos (arhīva dokumenti, prese, mutvārdu vēsture u. c.), rakstā ir atveidots atsevišķa cilvēka dzīves gājums Latvijas vēstures padomju periodā. Dzīvesstāsta analīze atklāja pretrunīgu teicējas pašapziņu: no vienas puses, viņa atzinīgi vērtēja 20. gs. 90. gados Latvijas sabiedrībā notikušās pārmaiņas – atgriešanos pie valsts neatkarības; no otras puses, pastāvīgi uzsvēra sava likteņa traģiskumu gan personiski, gan saistībā ar sociālajām un politiskajām pārmaiņām. Teicēja, kas dzimusi 1928. gadā Latvijas dienvidaustrumos katoļticīgu zemnieku ģimenē, par pastāvēšanas pamatu jau no bērnības uzskatīja darbu savā zemē, tuvību dabai, ticību Dievam, ģimenes vērtību, tradīciju ievērošanu. Otrās padomju okupācijas pirmajā gadā viņa iestājās pedagoģiskajā skolā, t. i., kļuva par vienu no tūkstošiem Latvijas jauniešu, kurus padomju vara gatavoja par topošajiem “komunisma cēlāju” audzinātājiem. Tieši šī paaudze, 20. gs. 20.–30. gados dzimušie, nonāca sarežģītā situācijā: sākumā viņi studiju gaitā tika pakļauti mērķtiecīgai un visaptverošai sovetizācijai, bet pēc tam, jau kā skolotājiem, nācās “sovetizēt” nākamās skolēnu paaudzes. Konkrētajā gadījumā situāciju sarežģīja tas, ka teicēja no pedagoģiskā darba pārgāja uz partijas darbu. Viņa bija spiesta publiski noliegt savas bērnības vērtības, tajā pašā laikā iekšēji turpinot apzināties to nozīmi un pat slepeni uzturot tās. Taču apkārtējie uztvēra galvenokārt viņas uzvedības ārējās izpausmes un interpretēja tās kā apņemšanos ievērot padomju normas. Pēc totalitārās sistēmas sabrukuma bijušie kolhoznieki sāka pārnest teicējai komunistisko prasību uzspiešanu padomju laikā. Kopā ar atmiņām par personīgajiem traģiskiem zaudējumiem tas iekrāsoja L. mūža nogali skumjos toņos.

* Raksts tapis projektā Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003 “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”.

Human's Life in Soviet Latvia: representation in oral history and written historical sources

Keywords: Soviet Latvia, secretary of the Communist Party organization, historical sources, archival documents, Soviet press, oral history

Summary

The analysis of the interview revealed a contradictory self-perception of the narrator, who, on the one hand, welcomed the changes that took place in Latvian society in the 1990s as a return to the only acceptable state of affairs, and, on the other hand, constantly emphasized the tragedy of her own fate, both personally and in connection with the social and political changes. The narrator, born in 1928 into a family of non-poor Catholic peasants in the south-east of Latvia, from her childhood considered work on their own land, immersion in nature, faith in God, the value of the family, and observance of traditions as the basis of existence. In the first year of the second Soviet occupation, the narrator entered the Teacher Training Institute and became one of the thousands of young people in Latvia seen by the authorities as future educators of “the builders of communism”. It was that generation, people born in the 1920s and 1930s, that found themselves in a difficult situation: at first, they themselves were subjected to purposeful and comprehensive sovietisation in the course of their education, and then, having already become teachers, they had to “sovietise” the next generations of pupils. In the present case, the situation was aggravated by the fact that the narrator switched from pedagogical to party work. She was constantly forced to publicly sacrifice the values of her childhood, at the same time internally continuing to realize their significance and maintain them. However, people around her perceived, first of all, the external manifestations of her behaviour and interpreted them as a commitment to Soviet norms. The refusal of the society from the totalitarian system resulted in the narrator being accused of imposing communist demands. Combined with the memory of personal tragic losses, this painted the last decade of narrator's life in sad shades of grey.

Ievads

Dažādos vēstures periodos domātāju atbildes uz jautājumu par cilvēka lomu sabiedrībā varēja būt diametrāli pretējas: no pilnīgas noliegšanas par labu Dieva gribā balstītas kārtības ievērošanai teocentriskajos pasaules modeļos līdz cilvēka atzīšanai par vēstures procesa noteicēju (subjektu), kas atrodas pasaules ainas centrā (Heidegers 1998, 66). Radikāli antropocentriska pieeja vērojama komunisma teorētiķu darbos: viss pasaulē esošais ir ne vairāk kā “patiesi darbīgo cilvēku” aktivitātes produkts (Markss, Engelss 1963, 30). Padomju Savienībā marksisms bija pasludināts par ideoloģijas pamatu un materiālistiskā pasaules uzskata antropocentriskās shēmas tika plaši izmantotas, veidojot laikabiedru “pareizu” skatu uz dzīvi, kur katrs cilvēks ir sabiedrības dzīves noteicējs un savas laimes kalējs. “Ideoloģiskās frontes” darbinieku konstruētajā realitātes versijā īpaša loma tika piedēvēta visu līmeņu PSKP komiteju

sekretāriem (Bleiere 2015, 45), kuri “kala” ne tikai savu, bet arī visu organizācijas biedru un citu sabiedrības locekļu laimi.

Raksta mērķis: atklāt atsevišķas/konkrētas personas situāciju padomju periodā, noskaidrot cilvēka kā dzīves noteicēja iespējas, kā arī subjektīvo priekšstatu par savu lomu un vietu padomju sabiedrībā. Jautājums tiek skatīts caur konkrētu piemēru – kolhoza partijas organizācijas sekretāres dzīves pieredzi Latvijas dienvidaustrumos. Vēstures objektīvās un subjektīvās puses atklāšana vienlaikus nosaka nepieciešamību izmantot dažāda veida vēstures avotus. Tas izvirza vēsturniekam arī specifiskus avotpētnieciskus uzdevumus – salīdzināt dažādu veidu vēstures avotu informāciju, lai izvērtētu šo avotu izmantošanas iespējas pagātnes realitātes atklāšanā un reprezentācijā.

Pētījuma avotu bāze un metodoloģija

Lai spriestu par Latvijas iedzīvotāju padomju laika pieredzes dažādām šķautnēm – publisko un privāto, oficiālo un neformālo –, ir nepieciešams veidot vēstures avotu kopas (Ivanovs 2004, 50–51), kas ietvertu liecības par visiem minētajiem aspektiem. Impulsu pārdomām deva bijušās kolhoza partijas organizācijas sekretāres intervēšana mutvārdu vēstures ekspedīcijas laikā 2005. gada vasarā (DU MV 244). Teicēja pieder tai paaudzei, kuras dzīvesstāsti veido Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra mutvārdu vēstures avotu krājuma kodolu. Tie ir 1920.–1930. gados Austrumlatvijā dzimuši cilvēki, kuru pasaules uzskats un vērtību skala sāka veidoties starpkaru periodā. Otrā pasaules kara laikā Latvijas teritorijā notikusī varu un politisko iekārtu maiņa prasīja no vietējiem iedzīvotājiem pielāgošanos un uzskatu “revīziju”, bet pēc kara vajadzēja adaptēties padomju varas un komunistiskās ideoloģijas prasībām. Starpkaru Latvijas jaunatnes vidū tikai nedaudziem tas izdevās pilnā mērā; vairākums, lai arī publiskā vidē sekoja oficiālajām nostādnēm, tomēr saglabāja uzticību savas bērnības un jaunības ideāliem (Saleniece 2020). Ieskatīties minētajos procesos no iekšpuses, no vietējo iedzīvotāju skatupunkta ļauj personiskās izcelsmes vēstures avoti, tajā skaitā arī dzīvesstāsti (Bela-Krūmiņa 2002, 31–33).

Dzīvesstāsta avotpētnieciskā analīze atklāj par savu dzīvi stāstoša cilvēka subjektivitāti (Lipša 2019, 35) un nodzīvotā mūža novērtējumu. Tomēr, izmantojot šo lielisko iespēju ieskatīties pagātnē konkrēta cilvēka acīm, jāpatur prātā, ka stāstītāji bieži izlaiž viņiem pašiem un laikabiedriem zināmo kontekstu un ierasto pagātnes faktu skaidrojumus. Taču pētniekam šādi fakti nav pašsaprotami, tāpēc, lai izprastu un izskaidrotu teicēja rīcību pagātnē, ir nepieciešams rekonstruēt notikumu secību un saturu. Tas nav iespējams bez cita veida vēstures avotu izmantošanas. Būtiski pētījuma uzdevumi ir papildu avotu atrašana, to informācijas apzināšana, ticamības izvērtēšana un salīdzināšana ar mutvārdu liecības informāciju. Tādā veidā var noteikt, kādas iespējas sniedz tradicionālie vēstures avoti, meklējot skaidrojumu dzīvesstāstā sniegtajai padomju realitātes subjektīvajai reprezentācijai un vērtējumam.

Tika apzināti divu Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienību – Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālā valsts arhīva (turpmāk – LNA DZVA) un Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LNA LVA) – dokumenti

no sešiem fondiem atbilstoši tām organizācijām un iestādēm, ar kurām dzīves laikā bija būtiski saistīta teicēja. Pretēji gaidītajam tikai četros no fondiem atrasta noderīga informācija. Lai arī autores rīcībā bija dokumenta kopija par teicējas iegūto pedagoģisko izglītību (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 104. lp.), Daugavpils pedagoģiskās skolas fondā (LNA DZVA, 1018. f.) neizdevās atrast attiecīgus ierakstus. Tāpat Mičurina vārdā nosauktā kolhoza dokumentos nav būtiskas informācijas par kolhoza partorgu: protokolos tikai dažkārt minēts teicējas (turpmāk – L.) uzvārds sapulču dalībnieku vidū (LNA DZVA, 182. f., 1. apr., 65. l., 70. l.). Tomēr, neskatoties uz iespējamo nepieciešamās informācijas iztrūkumu, kā arī citām nepilnībām (King 2012, 14), arhīva dokumenti palīdz atveidot cilvēka dzīves hronoloģiju, sniedzot pamatā ticamas ziņas par studijām, darba pieredzi, iesaistīšanos politiskajās un sabiedriskajās organizācijās.

Būtiska nozīme pagātnes atveidošanā ir arī presei. Nav šaubu, ka padomju prese bija vērsta uz propagandu un manipulācijām ar sabiedrības apziņu (Bokarev 2004, 252–254), tomēr arī informēšanas funkciju tā pildīja, sniedzot lasītājiem pārbaudītas ziņas oficiālajā interpretācijā. Analizēti vietējie laikraksti “Par Komunisma Uzvaru” (Ludza) un “Avangards” (Daugavpils), kā arī republikas izdevumi “Cīņa”, “Padomju Jaunatne” un “Zvaigzne”. 28 gadu laikaposmā no 1962. gada, kad teicēja pirmo reizi minēta presē, līdz 1990. gadam izdevās atrast 39 rakstus, kas sniedz informāciju par viņu. Daži no rakstiem veltīti tieši L. (Rudojs 1979; Ancāns 1986 u. c.), kas ļauj salīdzināt žurnālistu “skatu no malas” ar teicējas refleksijām.

Mērķtiecīgi izveidotās daudzveidīgo vēstures avotu kopas izpēte uz konkrētas dzīves situācijas piemēra atklāj, kā Austrumlatvijā norisinājās vietējo iedzīvotāju adaptācija padomju iekārtai: kādi izaicinājumi un grūtības sagaidīja šajā procesā un kādas priekšrocības bija pieejamas. Pētījums sniedz iespēju saskatīt cilvēka ambivalentas eksistences pretrunas padomju periodā, kad privātais un publiskais bieži nesakrita, kā arī atklāt, kādus iekšējus konfliktus piedzīvoja cilvēki padomju un postpadomju laikā.

Teicējas dzīves gājums¹ uz vēstures notikumu fona

Teicēja (turpmāk – L.) dzimusi 1928. gadā Daugavpils apriņķa Līksnas pagastā vidēji turīgu zemnieku ģimenē. 1940. gadā pabeidza Līksnas pamatskolu, 1949. gadā – Daugavpils Valsts pedagoģisko skolu. Ieguvusi sākumskolas skolotāja diplomu, L. uzsāka darbu Ludzas apriņķa pamatskolā – sākumā kā skolotāja, bet kopš 1962. gada kā direktore (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 100. lp.). 1963. gadā iestājās Komunistiskajā partijā (LNA LVA PA, 15112. f., 2. apr., 84. l.). 1952. gadā apprecējās ar Lielā Tēvijas kara veterānu, Kārsavas patērētāju biedrības priekšsēdētāju, ģimenē piedzima meita un dēls. Vēlāk ģimene izjuka – L. izšķīrās no vīra un ar bērniem devās uz Daugavpils rajona Dvieti, kur viņai piedāvāja darbu skolā (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 100.–103. lp.). No 1966. līdz 1971. gadam strādāja Dvietes astoņgadīgajā skolā, no 1971. līdz 1988. gadam bija Mičurina vārdā nosauktā kolhoza partijas

¹ Teicējas biogrāfija rekonstruēta, izmantojot kā dzīvesstāstu, tā arī arhīva dokumentus un presi.

organizācijas sekretāre, no 1985. līdz 1988. gadam – atbrīvotā, t. i., saņēma atalgojumu par sekretāra pienākumu pildīšanu (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 94. lp.), pēc tam aizgāja pensijā. Dvietē L. izaudzināja bērnus, otru reizi izgāja pie vīra (1974), iekārtoja māju. Smagi triecieni bija dēla traģiskā nāve 1988. gadā un znota nāve pēc četriem gadiem.

L. stāstīja par savu dzīvi ar ļoti spēcīgu emocionālo pildījumu un neslēpa savu attieksmi, parasti paužot izteikti pozitīvus vai negatīvus cilvēku un notikumu vērtējumus. Turpretim pašas rīcību teicēja vairījās vērtēt tikpat viennozīmīgi; dažās epizodēs rodas iespaids, ka viņa cenšas attaisnot savu kādreizējo rīcību, bet citreiz vienkārši nepiemin (noklusē?) nepatīkamas pagātnes situācijas. Spriežot par savu dzīvi, L. bieži piesauc iracionālus apsvērumus: “bija lemts”, “tāds liktenis” u. tml. Tikšanās laikā teicēja atstāja ļoti pozitīva, optimistiski noskaņota cilvēka iespaidu. Tas kontrastēja ar dzīvesstāstā vairākkārt pausto pārliecību par pašas likteņa traģismu. L. pat piešķīra simbolisku nozīmi vecāku uzdāvinātajam spogulim kā savas grūtās dzīves lieciniekam: “[..] un tas spogulis man ir gājis visu manu dzīvi, i priekā, i bēdās, vienmēr man tas spogulis ir bijis līdzī. Un viņš neplīst. [..] man ne visai tas spogulis, man ne viss tik viegli ir gājis pa to dzīvi.” (DU MV 244)

L. saņēma spoguli kā dāvanu par godu pamatskolas absolvēšanai 1940. gadā. Šis gads viņas atmiņās ir kā robežšķirtne starp idillisku dzīvi pirms tam un nesaprotamo, biedējošo, katastrofālo notikumu virkni vēlāk. Teicējas ideāls ir palicis viņas bērnībā – tuvība dabai un Dievam, katoļticība, darbs savā zemē. L. atceras to, citējot 1939. gadā publicēto rakstu par savu ģimeni: “Visur tīrība un kārtība, sētā un istabā. [..]. Ap māju sastādīts jauns augļu dārziņš un daži koki kā skaistumam. Kad koki saaug lieli un kupli, cik jauki tad būs šo māju skatīt!” Komentējot teicēja skaidri pauž nožēlu par zaudēto: “[..] ar visiem kariem, ar visiem laikiem.. Varbūt es būtu dzīvojusi šodien tēva mājā. Viss pajuka.” (DU MV 244)

Sākot ar 1940. gadu, seko notikumu virpulis, kuru jēga nebija saprotama ne tikai L., bet daļēji arī viņas ģimenes vecākiem locekļiem. Kopā ar tēvu L. baudīja Dziesmu svētkus Daugavpilī; redzēja, bet nesaprata, kāpēc “augstākā ranga” viesi lielā steigā pameta norises vietu. Pārbraucot mājās, tēvs noklausījās Ulmaņa runu pa radio un pateica, ka būs karš. Ienāca Sarkanā armija, pēc gada – Vācijas karaspēks: “[..] mēs nevaram saprast, kur mums likties” (DU MV 244). Par vācu karavīriem, tāpat kā par padomju, teicēja neatcerējās neko sliktu, taču nacistu okupācijas laikā notika ebreju nošaušana, ko viņa, šausmu pilna, varēja dzirdēt no savām mājām. Varai mainoties, briesmas draudēja jau tieši L. ģimenei – deportācija, no kuras, pēc teicējas domām, izglāba pazīstamais milicis. L. tomēr saskārās ar izvešanu ļoti tuvu, jo no viņas klases pedagoģiskajā skolā pazuda meitene, kuru klasesbiedri sameklēja Daugavpils dzelzceļa stacijā izvešanai paredzētajā vagonā, raudādami deva līdzī pārtiku un apģērbu.

Teicējas personība sāka veidoties pirmskara Latvijā, kur viņas ģimenes pastāvēšanas pamats bija darbs zemnieku saimniecībā Līksnas pagastā, turpinot un kopjot senču tradīcijas. Spriežot par savām nākotnes izredzēm tajā vidē, L. dalījās ar tēva plāniem atvērt bodīti, kur viņas karjeras augstākais punkts būtu pārdevējas vieta.

Par skolotājas darbu viņa pat nesapņoja, jo redzēja, kādu cieņu bauda Līksnas pamatskolas pārzinis Līvmaņa kungs, un uztvēra viņu un skolotājas Dreiskas jaunkundzi, Stroda jaunkundzi un citas kā nerasniedzamās būtnes no augstākām aprindām (DU MV 244). Taču ar padomju varas centieniem piesaistīt okupēto teritoriju darbaļaudis pavērās “sociālā lifta” iespējas, kuras izmantoja arī teicēja. Pabeidzot pamatskolu uzreiz pēc kara, L. iestājās Daugavpils pedagoģiskajā skolā un kļuva par skolotāju. 1920. gadu beigās – 1930. gados dzimušie topošie skolotāji sākumā tika pakļauti mērķtiecīgai un visaptverošai sovetizācijai mācību laikā; pēc tam, jau būdami skolotāji, paši “sovetizēja” nākamās paaudzes (Saleniece 2003).

No lauku skolotājas par partijas sekretāri

Piedzīvotais Otrā pasaules kara laikā sekmēja L. centienus maksimāli pielāgoties oficiālajām prasībām. 1949. gadā viņa sāka skolotājas darbu gaitas. Teicējas profesionālās darbības ārējās kontūras rāda padomju cilvēka parauga karjeru – viņa priekšzīmīgi veica pedagoģisko darbu; arī padomju skolotāju ierastie “sabiedriskie pienākumi” tika pildīti, neskatoties uz iekšējo nedrošību un dziļākas izpratnes trūkumu par veicamo darbu. Viņa atcerējās, ka 1950. gadu sākumā bija iesaistīta Kārsavas iedzīvotāju politiskajā apmācībā: “[..] skolotājiem lika lasīt tās lekcijas. Piemēram, atceros, man atsūtīja tādu pavēli: saaicināt visus kolhozniekus. Sanāk veči ar šitādām bārdām, kurš pie krāsns sēž, kurš uz grīdas sēž. Nu un tu tagad stāsti viņiem par Ļeņinu. Jau mājās izlasi vienu grāmatu, otru grāmatu. Viņi tik “dziki”, i to pīpi.. iebāž tur to tabaku un klausās. Domāju: vai viņi uz mani skatās? Ko viņi domā? ..ir jānolasa tā lekcija, tad jāatskaitās pārzinim, ka tev lekcija nolasīta.” (DU MV 244) Vēlāk vietējā avīzē varēja lasīt šādas darbības oficiālo interpretāciju: “Aģitatori ar jaušamu lepnumu runā par sava kolhoza rītdienu, kas droši iet kalnup. Daudz tādu sirsnīgu un lietišķu sarunu ar kolhoza ļaudīm noturējuši.. skolotāja L. un citi” (Kodaļevs 1966).

Centīgu un iniciatīvas bagātu skolotāju, kura tika iecelta par skolas direktori, uzstājīgi aicināja stāties kompartijā, un viņa piekāpās bez jebkāda entuziasma (vismaz tā to atceras pēc daudziem gadiem): “Tur jau Ludzā mani bija uzņēmuši partijā, jā. Tur nelika miera.. Tur inspektors katru dienu skrēja klāt. Domāju: ak, pa velniem, .. man nekas, neatkritīs nekāds gabals, ka jau tik briesmīgi vajag.” (DU MV 244)

Mainot dzīvesvietu nesaskaņu ar vīru un šķiršanās dēļ, L. Dvietē turpināja sākumskolas skolotājas darbu par pieticīgu algu. Divu bērnu audzināšanai bija nepieciešami līdzekļi, tāpēc viņa regulāri ņēma klāt vēl pusslodzi – dežūras skolas internātā (LNA DZVA 1345. f., 1. apr., 21. l., 2. op., 16. lp., 27. lp. u. c.). Pēc sešiem gadiem L. sāka virzīt par kolhoza partorganizācijas sekretāri: “[..] vienā jaukā partijas sa[pulcē] kolhoza priekšsēdētājs atnāca ar mani aprunāties. Viņš teica: “‘Mēs Tevi virzīsim par partorgu.’ Teicu: ‘Kā mani var virzīt? Mana sirdslieta ir skola..’ [..] piesolīja dzīvokli man labu. Aizgāja bērni apskatījās dzīvokli. ‘Mamma, otrajā stāvā, cik tas ir brīnišķīgi!’ – redz, kā jau bērniem. Dzīvoklis otrajā stāvā.. I vannas istaba liela..” (DU MV 244) Tātad teicēja deva nepārprotamu mājienu, ka tieši iespēja saņemt labiekārtotu dzīvokli, kas ļoti iepaticies bērniem, lika viņai piekrist kolhoza

partijas organizācijas sekretāra amatam. Nevar apgalvot, ka pirms trīsdesmit gadiem tas bija vienīgais motīvs, bet svarīgs tas bija.

Kolhoza partijas sekretāra darbs

Pati teicēja ļoti precīzi atzīmē, ka viņas “sirdslieta” ir skola, tāpēc nav pārsteidzoši, ka L. pedagoģiskās prasmes sāka pielietot partijas darbā. Tas izrādījās īsts atradums ne tikai viņai pašai, kura ne pārāk labi orientējās partijas lēmumu un dokumentu niansēs, bet arī tiešajai vadībai. Rajona partijas komitejas darbinieki pie L. veda gan citus partijas organizāciju sekretārus pieredzes apmaiņai, gan daudzus inspektorus. L. atcerējās, ar kādu atdevi viņa pildīja savus pienākumus: “visi tie kongresi, visi tie lēmumi. Un tev visus vajadzēja izskaidrot.. Nu es tak nelasīšu krievu valodā un nestāstīšu tam cilvēkam to krievu valodu. Sēdi līdz diviem naktī un tulko, un pārbaudi to teikumu, vai viņš tā saskan. Es saku, es agrāk nekad neaizgāju gulēt kā ap pulkstens diviem, trijiem.” (DU MV 244) Stāstā veidojas labi atpazīstams tēls – lauku skolotāja, kura līdz vēlai naktij gatavojas stundām. Līdzīgi, kā skolotāji izstrādā atklātās stundas hospitēšanai, tā L. gatavojās rajona partijas darbinieku semināriem: “ja skaitās tev labs kolhozs, skaitās laba partijas organizācija, tūlīt vajag semināru [rīkot]. Uzliec visus savus dokumentus.. dokumentu bija, ak, Dievs, mīlais! Tur katram partijas biedram bija sava mape un uzskaitē tāda, [..] mums bij labs mākslinieks, viņš skaistas mapes sataisa. Ka atbrauc uz semināru, visi brīnās, kādas mapes uz galda!” (DU MV 244)

Arī skolas sienas avīzes veidošanas pieredze tika izmantota partijas sekretāres uzdevumu pildīšanai cīņā par augstākiem sasniegumiem. Lūk, ko izdevās atrast Daugavpils rajona avīzē: “Partijas pirmorganizācijas sekretāre [..] rūpējas par lopbarības sagādē nodarbināto mehanizatoru un pārējo kolhoza ļaužu atzīmēšanu. Katras nedēļas beigās nāk klajā “kaujas lapiņa”, kurā minēti iepriekšējās nedēļas pļaujas pirmrindnieki. Palaikam tie ir gari saraksti. “Cilvēki strādā centīgi. Pirmrindnieku daudz. Par labu darbu katrs no viņiem pelnījis atzinību”, – teica sekretāre.” (Līdums 1983)

Pati teicēja arī atcerējās “kaujas lapiņas”, kuras lietoja cīņā pret dzērājiem: “Nu cīnījāmies i ļoti skaisti zīmējām un fotogrāfējām. Un pat sarunājām fotogrāfu: redzi, viņš [kāds kolhoznieks] tur piedzēries, nokritis grāvī – vienu knipsi, rītā viņam bildīte [..] jau sienas avīzīte neliela.. Iet visi, skatās, aijajai, nu, mīlīt, gadu viņš vairs negulēs grāvī, negulēs, jā! Visādi [attēlojām], i zīmējumos, bija ļoti labs karikatūrists.” (DU MV 244) Sakāpinātā emocionalitāte ļauj manīt, ka teicējai, kura ilgu gadu cīnījās ar pirmā vīra atkarību, alkoholisma problēma ir ne tikai sabiedriski aktuāla, bet arī personiski sāpīga. Taču, izmantojot tipisku padomju pedagoģijas “labošanas” metodi – publisku nosodījumu, turklāt “māksliniecisku”, t. i., emocionāli īpaši iedarbīgu –, L. neaizdomājās, kādu pazemojumu tas nesa ne tikai dzērājiem, kuru viņai nebija žēl, bet arī viņu tuviniekiem, kuriem viņa patiesi juta līdzi.

L. darbības pedagoģiskais stils nepalika nepamanīts viņas partijas aktivitāšu kontekstā un tika augstu novērtēts, spriežot pēc vietējā laikraksta. Korespondents iepazīstina lasītājus ar partijas kongresa delegātiem, kuru vidū ir L.: “lielu vietu partijas

sekretāra pienākumos ieņem audzināšanas darbs. Protams, audzināt skolēnus un pieaugušos ir divas dažādas lietas. Te viss ir sarežģītāks. [...] Bet ir gadījumi, kad sekretārei jāiejaucas. Pēdējā ekonomisko mācību nodarbībā viņa runāja par lopkopi V. Č.: iedzer, citus dzirda. Skumji tas, ka sliktas ierašas no mātes pārņem dēls. Viņš gan mācās Saukas profesionāli tehniskajā skolā. Vairākos priekšmetos nesekmīgs – par to kolhozam ziņojot, skola lūdza palīdzību.” Raksta nobeigumā autors nosauc L. par “iejūtīgo cilvēku audzinātāju” (Ancāns 1986).

L. veiktā ideoloģiskā audzināšana un sabiedriskā darbība tika augstu vērtēta. Tomēr, ieklausoties stāstā, kļūst skaidrs, ka ticība komunisma ideāliem un vēlme dziļāk izprast Marksa un Ļeņina mācības nebija viņas dzīves galvenais saturs. Tekstā trūkst tiešu norāžu (citātu) uz to, ka L. labi pārzinātu “klasiku” darbus un kādreiz apdomātu viņu rakstīto. Protams, pastāv iespēja, ka “perestroikas” gados teicēja pārdomāja savu līdzšinējo izpratni un pieņēma demokrātijas, liberālisma, nacionālisma vai citas idejas. Bet varbūt tuvāk patiesībai būtu pieņemt, ka viņa īpaši neiedziļinājās marksisma-ļeņinisma niansēs, apgūstot tikai virspusējo, dogmatisku ideoloģijas slāni, kas ļāva pietiekami komfortabli justies “ideoloģiskās frontes” darbiniecei – gan skolotājai, gan partijas organizācijas sekretārei. Tāpēc nav pārsteidzoši, cik formāli viņa veica savu ideoloģisko darbu.

Var pamanīt, ka teicēja iedegās, stāstot par darbiem, kas viņai pašai bija tuvi un interesanti. Piemēram, bijušais kolhoza partorgs ar lielu entuziasmu atcerējās 1970. gados aizsākto ciema apzaļumošanu un labiekārtošanu. L. stāstīja, kā braukājusi pa Latviju, lai gūtu noderīgu pieredzi, kā atradusi ainavu arhitekti un kopā ar kolhoza priekšsēdētāju, kurš nežēloja līdzekļus teritorijas labiekārtošanai, iesaistīja iedzīvotājus šajā darbā: “es braucu pa visādiem semināriem, es skrēju pa visādām vietām, kur skaistāk kaut kas pazaļumots. Un tad mums bij’ Zenta Ērgle. Tā bij’ bērnu rakstniece, jā, un viņa arī projektus taisīja apzaļumošanai. [...] Tas viss ir mans darbiņš, ko mēs ielikām. [...] Mēs to akmens dārzu par vienu svētdienu sataisījām. Atvedām no Kokneses dolomīta akmens. [...] visiem bailīgi interese bija, kas te veidosies. Viņai [Z. Ērglei] akmens tā uzzīmēts un katrā nodalījumā – kādus puķu stādus [iestādīt]. Un tad braucam uz dārzniecībām un meklējām. Naudas mums bij’, nekas nebija aizliegts.” Tiktāl teicējas vērtējums par padarīto pilnīgi sakrīt ar rajona avīzes korespondenta (Lūdums 1974) pausto: “Šogad nepieciešams asfaltēt galvenos ielas posmus, noklāt ar betona platēm laukumu pie kantora un kluba, ierīkot strūklaku, parkā – soliņus, turpināt koku, košumkrūmu, puķu stādīšanu.” Taču avīzē priekšplānā izvirzīta “viena no visaktuālākajām lauku problēmām – kā veidojama ražošanas un sadzīves kultūra. No tās sekmīgas atrisināšanas atkarīgs arī tālākais ražošanas kāpums un kolhoza nākotne vispār. [...] jārūpējas par to, lai pie garāžām un mehāniskajām darbnīcām, pie fermām pazustu dažādi atkritumi, bet to vietā varētu iestādīt košumkociņus un puķes.” L. gan savās atmiņās nav pārāk entuziāstiska par fermu izskaistināšanu, uzskatot, ka “cik tur tai slaucējai bija laika ienākt atpūtas stūrītī.. katrs steidzās uz mājām, bērniņi uz skolu jālaiž, vai ko. Bet nu tas bij tāds likums.” (DU MV 244)

Var pieņemt, ka ciemata vides sakārtošana teicējai atgādināja tik mīļo vecāku lauku sētu, kur valdīja kārtība un estētiskā pievilcība, tāpēc L. ar degsmi strādāja pati

un iesaistīja (nevar izslēgt, ka arī piespieda) ciemata iedzīvotājus. Fermu ārējās estētikas kopšanu viņa neuzskatīja par būtisku, tomēr organizēja, jo to atbalstīja no augšas. Interesanti, ka konkrēti uzdevumi izdaiļot darba vietas no varas orgāniem netika doti, bet, teicējasprāt, to pieprasīja “likums”. Patiesībā varas gaitēnos to uzskatīja par sava veida iniciatīvu no apakšas, kas perfekti atbilda kompartijas stratēģijai par lauku tuvināšanu pilsētai līdz pilnīgai saplūšanai komunistiskajā sabiedrībā.

Taču, spriežot pēc stāsta, L. izvēlējās nebūt pirmrindniece darbos, kas neatbilda viņas pašas vērtībām. Piemēram, viņa nejuta pārlietu pietāti pret “krievu biedriem” un krievu valodu, jo ikdienā to neizmantoja, bet audzināšanu un izglītību ieguva uz latviešu dzīvesziņas pamata. Tāpēc vairījās no klajiem rusifikācijas paņēmieniem, kas šodien var izskatīties pēc nevardarbīgas pretošanās okupācijas varai. Taču pašas L. skatījumā tā bija tikai loģiski pamatota nostāja: “Viņa [rajona partijas sekretāre] teica: ‘Jums par daudz latvisks jau tas. Uzlieciet kaut vienu lozungu krievu valodā’. Es teicu: ‘Melderīt, a kam mums vajag? Tak mums te nav krievu, visi latvieši. Man smiesies, ka es traka palikusi, kāpēc man jāliek krievu valodā. Nu, ja brauks kādi krievi no Krievijas, uzrakstīsim.’ Par ko mums tos lozungus? Sarkanā drēbe ir, balta krāsa ir, lozungu neuzrakstīt..” (DU MV 244)

Kopā ar pārējo kolhoza vadību L. jutās atbildīga par apkārtējo un rīkojās kā prātīga saimniece, par paraugu paturot savas dzimtas pieredzi. Tā vietā, lai sludinātu komunistisko ideoloģiju, padomju patriotismu un proletārisko internacionālismu, viņa centās palīdzēt līdzcilvēkiem risināt aktuālus jautājumus (karjera, sadzīves sakārtošana u. c.), dažkārt kopā ar kolhoza priekšsēdētāju piesedza pārgalvīgos kolhozniekus, piemēram, aizliegtās Līgo dienas svinētājus: “Vienu momentu bija aizliegts, jā. Zinu, tad bij ārkārtīgi grūti. Vienalga parkā bij’ uguņošana, tur nekā nevarēja.. Zinu, ka priekšsēdētājs tur labus sargus nolika, kas dežurētu, lai nolīgo, [lai] tikai nenonāk līdz milicijai..” Citu gadu “[..] iepriekš iesāka skābsienu pie fermas likt gotiņām un Jāņu dienā [būtu] jāpabeidz, un atnāca ļoti maz.. Es atceros, aizbraucām mēs pie tās bedres, teicu: ‘Nu ko mocīt cilvēkus, nu ko mocīt!’ Nu mēs nepārvērtīsim to, kas ir mūžā jau ieaudzis, jā ...” (DU MV 244)

Mūsdienās ir grūti spriest, cik lielā mērā šī uzvedība bija balstīta uz bažām par cilvēkiem vai tomēr uz karjerismu un nevēlēšanos “aptraipīt mundiera godu”. Pati L. apgalvoja, ka neko nosodāmu kā partijas organizācijas vadītāja nav izdarījusi, tieši otrādi – rūpējusies par godīgiem strādniekiem un cīnījusies pret dzērājiem. Kā jau minēts, par pretīgāko netikumu viņa uzskatīja dzeršanu. Var noprast, ka par vienu no sava traģiskā likteņa cēloņiem L. uzskatīja faktu, ka bija apprecējusies ar alkoholiķi, kurš mēģināja ārstēties Olainē, taču nesekmīgi (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 99. lp.). Dzīvesstāstā teicēja izvairās sniegt konkrētas detaļas, bet atklāj savu sāpi saistībā ar pārmetumiem par komunistisko pagātni: “Bet es neteikšu tā, ka mēs [kolhoza komunisti] kaut ko sliktu darījām. Cīņa bija ar tiem pašiem dzērājiem, ar kuriem pašreiz tagad [2005. gadā] nekas nenotiek, nekāda cīņa. [..] Nu tajā laikā mums tādas *krutkas*, tādu *točku* nebūtu bijis. Es pati būtu iegājusi iekšā un izsitusi tās pudeles

[..]. Tak vismaz paklausītu to sievu asaras, kur tie vīri iet [dzert] un to māšu, to bērnu, kur viņi dzer, kaut uzklusītu to asaras. Tas tak nav joka lieta..” (DU MV 244)

Tāpēc likteņa ironija ir arhīva dokumentos atklātais fakts, par kuru teicēja klusēja: vai nu pēc diviem gadu desmitiem viņa tam vairs nepiešķīra nekādu nozīmi, vai arī trieciens toreiz bijis tik spēcīgs, ka nav spējusi to apspriest. Visdrīzāk, ka jāpieņem otrais variants. L. bija atzīta līdere, cilvēks, kas patiesi rūpējās par sabiedrības interesēm un prasmīgi realizēja brīnišķīgas ieceres, 1986. gadā tika ievēlēta par LKP 24. kongresa delegāti. Tajā pašā gadā Daugavpils rajona partijas komitejas birojs izskatīja viņas lietu un “par trūkumiem audzināšanas darbā ar kolhoza šoferu kolektīvu, kas organizēja kolektīvo dzeršanu” izteica stingru rājienu (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 96. op. lp.).

Skarbais rajona komitejas lēmums skaidrojams ar valsts kontekstu: Padomju Savienībā norisinājās dzeršanas apkarošanas kampaņa. Ir zināms, ka šī kampaņa tika faktiski ignorēta, lai gan formāli, protams, tā baudīja “pilnīgu atbalstu”. Ja alkohola lietošanas fakti tika atklāti, vainīgos sodīja priekšzīmīgi. Tas bija nejaušības jautājums, kurš tiks sodīts. Tomēr L. nonāksana grēkāža lomā šķiet klaji netaisnīga. Iespējams, tā domāja arī viņas kolēģi, ko netieši var secināt no aizrādījuma par principialitātes trūkumu kolhoza partijas organizācijas biedriem, kuri situāciju nebija “pienācīgi novērtējuši” (LNA LVA PA 4121. f., 55. apr., 4. l., 21. lp.).

Diemžēl šis fakts intervijas laikā netika apspriests. Var tikai pieņemt, ka tam varēja būt nozīme, kad 1990. gadā L. kopā ar vairākiem citiem Daugavpils rajona kompartijas biedriem nolēma pamest PSKP rindas. Sekoja graužošas PSKP funkcionāra apsūdzības par ētisku neatbilstību un “elementāras cilvēiskas godprātības” trūkumu (Timoščenko 1990), kas izskanēja republikas laikraksta slejā. Taču šī sāpe bija mazāka par to, ko L. nodarīja ciema iedzīvotāji. 1980. gadu beigās teicēja ar entuziasmu sagaidīja briesošās izmaiņas, jo Latvijas valsts neatkarības atjaunošana viņai asociējās ar atgriešanos pie bērnības un agrās jaunības vērtībām. Bet izrādījās, ka apkārtējie viņas uzskatu un uzvedības maiņu traktēja citādi. Bija tādi, kas atbalstīja L., bet vairākums pārmeta padomju laikā pastrādāto. Bijušie kolhoznieki īpaši stingri nosodīja viņas antirelīgisko darbību, kad L. izsekoja un publiski kaunināja ciema iedzīvotājus par baznīcas apmeklējumiem.

L. reliģiskā dzīve pelna uzmanību, jo šāda pieredze ir raksturīga daudziem viņas paaudzes Baltijas iedzīvotājiem. Viņa uzauga dziļi reliģiozā ģimenē, kopš bērnības praktizēja katoļticību, bet pēc iestāšanās kompartijā sāka nodarboties ar antirelīgisko propagandu un personīgi “pāraudzināt” ciema iedzīvotājus. Savukārt pati slepus devās uz baznīcu, atrodoties Daugavpilī vai Rīgā. Šo teicējas uzvedību pagātnē var klasificēt plašā diapazonā no liekulības un ciniska oportūnisma līdz garīgai pretestībai (kaut arī neapzinātai) totalitārajam režīmam. Postpadomju periodā, pēc L. teiktā, viņa piedzīvoja visdziļāko nožēlu, taču līdzcilvēki to nenovērtēja. L. šķita netaisnīgi priesteru un ticīgo atklātie pārmēti: “Pret mācītāju man dažreiz pat dusmas, ka viņš tā [nosoda] .. tik tie lielā ranga komunisti, tie deva tās pavēles. [..] kādreiz jau es tā galvu noduru, bet mums ļoti daudz komunistu, bijušo partijas biedru iet uz baznīcu.” (DU MV 244)

Teicēja netiesā sevi ar visstingrāko tiesu, jo viņa taču bija paveikusi tik daudz labu darbu. Drīzāk L. noņem no sevis atbildību par nosodāmo rīcību, jo, kā viņai šķiet, toreiz nebija iespējams pretoties apstākļiem – “liktenim”. Toreiz L. rīkojās aplami, lai izvairītos no draudiem, aizsargātu un apgādātu savus tuviniekus u. tml. Iespējams, viņas subjektīvo pašas likteņa traģiskuma izjūtu noteica ne tikai personīgās nelaimes, bet arī fiasko profesionālajā darbībā. Viņa upurējās darbam, bet beigās par to bija pakļauta, viņasprāt, netaisnīgām vajāšanām no apkārtējo puses. Šis piemērs – viens no daudziem tūkstošiem – palīdz saprast, ka Latvijas iedzīvotāju likteņi padomju periodā veidojās ne tik daudz pašu pūliņu rezultātā, cik komunistiskās ideoloģijas un varas rīcības ietekmē.

Nobeigums

Rakstā aplūkots dzīvesstāsts, kas daudzējādā ziņā ir tipisks starp diviem pasaules kariem Austrumlatvijā dzimušai paaudzei. Tāpat kā daudzi vienaudži, teicēja pavadīja bērnību draudzīgā zemnieku ģimenē, kur viņai ieaudzināj tādas vērtības kā darba mīlestība, cieņpilna attieksme pret ģimeni un reliģiju u. c. 1940. gadā L. kopā ar tuviniekiem pēkšņi piedzīvoja pārmaiņas, kuru nozīme bija neskaidra, bet vardarbīgais īstenošanas veids – nepieņemams. Jaunā vecuma dēļ teicēja nebija spējīga veikt patstāvīgus spriedumus ne toreiz, ne nacistu okupācijas laikā, tikai ar bailēm fiksēja apziņā apkārt notiekošo. Liktenis pasargāja no nežēlīgiem triecieniem – terors, deportācijas, militārā vardarbība neskāra viņas ģimeni.

Pēc kara, atsākoties sovetizācijas politikai, tāpat kā vairāki tūkstoši viņas vienaudžu visā Latvijā, L. izmantoja padomju “sociālā lifta” iespējas un centās pielāgoties padomju prasībām. Tomēr teicēja nespēja pilnībā atteikties no ieaudzinātajām vērtībām un prioritātēm, kas būtiski ietekmēja viņas turpmāko dzīvi. Padomju laikā L. juta trauksmi savas “nepareizās” rīcības (piemēram, slepenās reliģijas praktizēšanas) iespējamās atmaskošanas dēļ un centās pierādīt savu lojalitāti, bieži vien nodarot pāri citiem. Virzību uz Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu, kas sākās 20. gs. 80. gadu otrajā pusē, viņa publiski atbalstīja un uztvēra ar cerību, ka sabiedrībā atgriezīsies bērnības ideāli un vērtības. Tomēr, pirmkārt, par šādu nostāju viņu, tāpat kā citus līdzīgi domājošos, sāka vajāt komunistiskās partijas funkcionāri; otrkārt, ciema iedzīvotāji un pat priesteris pārmeta viņai padomju laikā nodarīto ļaunumu. Tādējādi intervijas laikā teicējai bija raksturīga iekšēja pretruna: šķistu, ka kopumā viss ir izvērties labi, taču L. vairākkārt uzsvēra sava likteņa traģiskumu.

Salīdzinot mutvārdu vēstures avotu un dažāda veida rakstīto avotu informāciju, var saskatīt pagātnes realitātes reprezentācijas atšķirības tajos. Laikabiedra dzīvesstāsts palīdz pētniekam pārvarēt fragmentāciju, no kuras nevar izvairīties, strādājot ar arhīva dokumentiem. Dzīvesstāsts sniedz viengabalainu skatu pagātnē no konkrēta cilvēka skatpunkta un satur viņa/s pamatojumus savā laikā izdarītajām izvēlēm, atklāj pagātnes rīcības motivāciju un piedzīvotās jūtas. Tomēr teicēju atmiņa ir selektīva un saglabā ne visas pagātnes detaļas, kuras ir iespējams atklāt cita veida avotos. Tā, arhīva dokumenti ļoti būtiski precizē hronoloģiju (taču ne vienmēr), ļauj saskatīt notikumu politisko un sociālo ietvaru. Ja teicēja vai tās sociālās grupas, kurai viņš/a pieder, darbība bija

atspoguļota presē, tad pētniekam ir iespēja salīdzināt notikušā publisko versiju ar kāda dalībnieka vai pasākumu organizatora personīgām atmiņām. Padomju prese labi atklāja pagātnes notikumu oficiālo pusi (hronoloģija, dalībnieki, norise u.c.), savukārt neoficiālie, privātie apstākļi tika minēti epizodiski. Tādējādi, pagātnes daudzšķāutnaināko atveidi pētījumā nodrošina apzināti izveidotās dažāda veida vēstures avotu kopas izpēte.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālais valsts arhīvs (LNA DZVA), 1018. f. (Daugavpils pedagogiskā skola).

LNA DZVA, 459. f. (Daugavpils rajona tautas izglītības nodaļa).

LNA DZVA, 1345. f. (Dvietes pamatskola).

LNA DZVA, 182. f. (Mičurina vārdā nosaukts kolhozs).

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA PA), 4121. f. (Daugavpils rajona LKP komiteja).

LNA LVA PA, 15112. f. (Ludzas rajona LKP komiteja).

DU MV 244. Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra (DU MVC) krājums, L. dzīvesstāsts, ierakstīja Irēna Saleniece Daugavpils rajona Dvietes pagastā 2005. gada 27. jūnijā; ieraksts (180 minūtes, latviešu valodā) glabājas DU MVC arhīvā, numurs krājuma katalogā 244.

Ancāns, L. (1986) Joprojām audzinātāja. *Avangards*, 23. janvāris.

Kodaļevs, I. (1966) Kolhoza aģitatori. *Za Pobedu Kommunizma*, 10. marts.

Lazda, S., Zāle, V. (1974) Zemes spēki slēpjas cilvēku spēkos. *Zvaigzne*, Nr. 7: 8–10.

Līdums, A. (1974) Laukiem – pilsētas kultūru. *Avangards*, 1. maijs.

Līdums, A. (1983) Gan tempi, gan kvalitāte. *Avangards*, 21. jūnijs.

Rudojs, V. (1979) Vārdi, kas sauc uz priekšu. *Avangards*, 12. jūnijs.

Timoščenko, J. (1990) No atvieglojumiem.. neatteicās. *Cīņa*, 19. decembris.

Bela-Krūmiņa, B. (2002) Dzīvesstāsti mutvārdu vēstures skatījumā. Grām.: Lūse, A., sast. un red. *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums: Rakstu krājums*. [Rīga]: Latvijas antropologu biedrība. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts. 30.–36. lpp.

Bleiere, D. (2015) *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds. 164 lpp. (Latvijas vēstures mazā bibliotēka).

Bokarev, Y. (2004) Periodicheskaya pechat'. In: Sokolov, A., red. *Istochnikovedenie noveyshei istorii Rossii: teoriya, metodologiya, praktika: Uchebnik*. Moskva: Vyshaya shkola.

Heidegers, M. (1998) Pasaules ainas laiks. Grām.: *Malkasceļi*. Rīga: Intelekt, 58.–82. lpp.

Ivanovs, A. (2004) Vēstures avotu kompleksa rekonstrukcijas problēma: kolekcija "Moscowitica – Ruthenica". Grām.: Šalda, V., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture VIII*

= *Proceedings of the 14th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History VIII*. Daugavpils: Saule. 49.–57. lpp.

King, M. T. (2012) Working with/in the Archives. In: Gunn, S., Faire, L., eds. *Research Methods for History*. [Edinburgh]: Edinburgh University Press. Pp. 13.–29.

Lipša, I. (2019) Padomju subjektivitāte: “vecie” avotu veidi un “citas” pieejas padomju perioda izpētē. Grām.: Zemītis, G., red. *Vēstures zinātne Latvijā – 27 gadi pēc neatkarības atjaunošanas. Joprojām krustcelēs? Latvijas vēsturnieku II kongresa materiāli*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 33.–40. lpp.

Markss, K., Engelss, F. (1963) *Vācu ideoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 608 lpp.

Saleniece, I. (2003) Teachers as Object and Subject of Sovietization: Daugavpils (1944-1953). In: Mertelsmann, O. ed. *The Sovietization of the Baltic States, 1940 – 1956*. Tartu: KLEIO. Pp. 197–206.

Saleniece, I. (2020) Jauniešu sociālās adaptācijas iezīmes Austrumlatvijā pēc Otrā pasaules kara. Grām.: Saleniece, I. atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 206.–218. lpp.